

BENEDEK GÁBOR:

FRANTIŠEK PALACKÝ (1798–1876)

Nem Clio ihlette Than Mórt, amikor megfestette Kun László és Habsburg Rudolf kézfogását a morvamezei csatatéren, a cseh király, II. Přemysl Ottokár holtteste felett. Kézfogást dicsőít a tabló, csakhogy Deák Ferencét Ferenc Józseffel, történeti jelmezben: Ottokár pedig historizált előképe František Palackýnak, aki ekkor a cseh nemzeti törekvések központi alakja, a „cseh nemzet atyja” volt. A festmény ugyan elpusztult, de a szemlélet napjainkig tovább él: a magyar köztudat Palacký-képe restaurálásra szorul.

Számos félreértés rakódott *politikai* munkásságára. Közismert Palacký mondása: „ha az osztrák állam régóta fenn nem állna, Európa, sőt a humanitás érdekében törekednünk kellene, hogy mielőbb létrejöjjön.” Talán kevésbé tudott, hogy álláspontja a pánszláv és romantikus szlavofil elképzelések gyökeres tagadásaként fogalmazódott meg, és a magyar valamint a többi, kelet-közép-európai nemzeti mozgalom érvrendszeréhez hasonlóan, éppen az Orosz Birodalom fenyegetése miatt ragaszkodott Ausztriához. De mintha szemérmes hallgatással szeretnénk megfélemlíteni arról, hogy Palacký másik külpolitikai megfontolása bennünket is érint: cseh szempontból a nagynémet és magyar érdekek potenciális szövetséget alkotnak. Amikor tehát 1848. április 11-én elutasítja a frankfurti előparlament meghívását és figyelmét „Frankfurt helyett Bécs felé” fordítja, a cseh nemzet létkérdéséről dönt. Naív önáltatás lenne ezt a döntést a Habsburgok furfangos és csalárd mesterkedéseivel magyarázni, de ugyanígy leegyszerűsíti a szembenállást a forradalom—ellenforradalom fekete—fehér tündérmeséje, hiszen a múlt század közepén összeütköző nemzeti érdekek egyaránt jogosultak, de kölcsönösen kizárják és közömbösítik egymást.

Történeti tudatunk szívesen megkerüli Palacký ténykedését a kemsieri országgyűlésen. Két alkotmánytervnek vezéreszméje: a nemzetek és nemzetiségek közötti egyenlőség. Elgondolásából persze nem hiányzott a cseh nemzeti, sőt expanzív gazdasági önérték sem, mégis igaztalan az a vád, hogy Ausztriát valamiféle szláv birodalomná akarta átszervezni. A cseh ausztró-

szlavisták Palacký vezetésével arra törekedtek, hogy nemzetük az egyenjogú, szláv népek sorában első legyen az egyenlők között. A csehek vezette szláv többség azonban nem kizárólagos helyzetet élvezne, hanem megbontaná és kiegyensúlyozná a korábbi német–magyar hegemoniát.

67-ről alkotott képünk túlságosan hungarocentrikus, pedig a kiegyezés nagyon is érinti a cseheket. Számukra a dualizmus csupán a centralizáció megkettőzését jelenti, írja Palacký. „Az osztrák állameszme” című műve nemzeti programmá emelkedik, bár a cseh politikai élet társadalmi kérdésekben megoszlik. Felfogása 48-hoz képest ugyan módosul, de célja változatlan. Ám az összeütközőerők ezúttal nem egyenlítik ki egymást: a csehek vesztesként alulmaradnak. Palacký új jelszava egyelőre inkább csak fenyegetés, és mintegy félévszázad telik el, míg Masaryk emigráns csoportja magáévá teszi, majd utóbb megvalósul: „Voltunk Ausztria előtt, leszünk utána is!”

Kevésbé ismert a *történetíró* Palacký, pedig életműve a modern, cseh nemzettudat napjainkig ható alapeleme. Legfőbb alkotása „A cseh nemzet története” a legnépszerűbb történelmi regényekkel vetekszik: a 3000 oldalas munka 16 teljes kiadást ért meg!

Palacký 25 éves korában kezdte megismerni a történettudomány mesterségbeli fogásait. Négy évvel később már a cseh rendek felkérésére végzi kutatásait, 1838-ban pedig hivatalosan is kinevezik a Cseh Királyság történetírójának. Így megnyílnak előtte a nemesi irattárak, végiglátogatja Európa legnagyobb levéltárait, sőt protestáns hite ellenére bebocsátást nyer a vatikáni archívumba is. Az összegyűjtött anyagot rendszeresen közzé teszi, egyebek között máig alapvető kiadványsorozatot indít. Kritikai jellegű, historiográfiai összefoglalót készít a cseh krónikairódomról. Feltárja a rendiség szervezeti működését, foglalkozik kronológiával, összehasonlító, szláv jogtörténettel, történeti-földrajzzal és megannyi más tudományszakkal. Közben két folyóiratot alapít és szerkeszt, társaságokat szervez és vezet.

Mindez azonban csak előkészület főművéhez, amelyet 1836-tól negyven éven át írt, s alig egy hónappal halála előtt fejezett be. Két nyelven jelent meg, németül és csehül, de a *Geschichte von Böhmen* és a *Dějiny národu českeho* (A cseh nemzet története) nemcsak címében különbözik. Mindkettő 1526-ig mutatja be a cseh történelmet, helyenként eltérő szöveggel, ám az utóbbi joggal tekinthető az életmű csúcának, hiszen Palacký történetfilozófiai bevezetése és a huszita kor újra feldolgozott, alaposan kibővített változata csak cseh nyelven olvasható.

Palacký történet szemlélete filozófiai-esztétikai felfogásban gyökerezik. Esztétának indult, poszsonyi diákéveiben, majd magyar nemesi családok

háztanítójaként széles körű műveltséget szerzett, megismerte a klasszikus német filozófia Hegelt megelőző korszakát. Bár esztétikai írásaiban felismerhető a kanti, s főként a herderi indíttatás, önálló világméretű alakított ki. A világ poláris ellentétek egysége. Ezek között természettől adott harmónia uralkodott mind a történelem, mind az egyes ember életének kezdetén. A gyermekien kifejeletlen összhang azonban megbomlott, és átalakult a poláris ellentétek harcává. Ez a harc végnélküli törekvés az új harmónia felé. Palacký már korai, irodalomtörténeti írásaiban is alkalmazta szemléletét, de később dolgozta ki a szabad értelem és autoritás, demokrácia és hierarchia, nemzetiség és világcentralizáció egymást feltételező ellentétpárjait.

Az említett történetfilozófiai bevezetésben, amelyet 1848-ban írt, egy további ellentétpárra helyezi a főhangsúlyt: a szlávok (ezen belül a csehek) és a németek viszonyára. „Az egész cseh történelem a németekkel folytatott vitán alapul, vagyis a német rend és szokás befogadásán és elutasításán.” Az utóbbi elemet, az elutasítást gyakran egyoldalúan kiemelik az elfogult, cseh történészek, s így Palacký dinamizmusa mechanikussá torzul az értelmezésben. Általában megállapítják, hogy Palacký történetfilozófiája nem azonos Hegel dialektikájával, de a vizsgálódás itt megtorpan, és a „befogadás-elutasítás” egységét örök, változatlan jellemzőkkel hegyesítik. Hasonló behelyettesítést végeznek a Palackýt bíráló német és magyar történészek csak éppen ellentétes előjellel. Mindkét torzítás azonban figyelmen kívül hagyja Palacký legfőbb törekvését, hogy az ellentétek vitájában „egyik párt szenvedélyében se osztozzon”. Nem Palacký elfogult a csehek vagy a husziták irányában, hanem azok, akik művét félremagyarázzák.

Az értelmezésekben leginkább a szláv kezdetek története torzult el. Ez részben összefügg Palacký álláspontjával a Kéziratok ügyében. Az 1810-es évek végén „fedezték fel” ezeket a hamisítványokat, mint az ősi cseh költészet töredékeit. Az általuk rajzolt dicső múlt nagyszerűen beilleszkedett a korszak romantikus történetfelfogásába. Palacký is meggyőződéssel hitt a hamisítványok eredetiségében, viszont csak mellékes forrásoknak tekintette. A kéziratok romantikus hőskor mítoszát és Palacký forrásokra épített őstörténetét nem közvetlen azonosság jellemzi, hanem szemléletbeli rokonság.

Palacký békeszerető földműveseknek, szabad és egyenlő embereknek mutatja be a régi szlávokat. Idillikus ez a kép, de nem felhőtlen. Nem hiányzik belőle ugyanis az anarchia és maradiság, kultúrátlanság és szolgai alázat. Ezek a tulajdonságok végtelenné tették a szláv törzset a németekkel szemben, beolvadással fenyegették: s „hogy végleg el ne tűnjön, az idők múlásával a szláv is kénytelen volt szokásain változtatni, nemzeti életébe római és német elemeket keverni;”

Nem örök, változatlan idill tehát a régi szlávok élete, miként ezt az elfogult kutatók állítják, hanem gyermekien kifejeletlen harmónia. Az összhang szükségképpen megbomlott, de magába foglalt olyan elemeket, pl. szabadság, egyenlőség, „...melyek után korunkban leginkább vágyakoznak a nemzetek”. És ez már aktuális mondanivaló, a múlt század közepének cseh aktualitása, s így fonódik össze Palacký munkásságában a történetírás és politika, egyszerre beszél dicső múltról és nemzeti programról!

Az alábbi szemelvényből megismerhetjük Palacký felfogását a huszizmus előzményeiről. A fordítás az Európa Kiadónál készülő Clio sorozat Palacký kötetének részlete.

A XV. század eleje korszakforduló általában a kereszténység, és különösen a cseh nemzet történetében. Soha nem látott erővel bontakozott ki az a szellem és irányzat a közösségben, amelyet napjainkban egyesek *megújításnak* (reformnak), mások *fordulatnak* (forradalomnak) neveznek; a keresztény nép rátermett tömegei először kísérelték meg, hogy a merev *autoritás* elveit szétfeszítsék, az előljárók és vezetők szellemi gyámkodását lerázzák, és a történelem élére állva annak legfőbb irányítói legyenek.

Ismert *középkori eszme* világítja meg a kereszténység egyházi és világi hatalmának feje, a pápa és a császár hivatását. Eszerint a pápa a szent Ige isteni letéteményese, hogy a hitet és a tudást tanítsa, a jogot és kötelességet, jutalmat és büntetést megszabja; oldalán a császár áll, aki a Szent Igét védelmezi és érvényre juttatja, a nemzeteket engedelmességre bírja. Megbízásuk Istentől ered, vélték akkoriban, hogy az emberiséget pásztorként tereljék helyes útra a magán- és közéletben, állami és egyházi ügyekben. Hivatalukban az alájuk rendelt világi és egyházi hatalom (sacerdotium et imperium) segítette őket, hol egybegyűlve, zsinaton és törvényhozó gyűlésen, hol meg elkülönülten, határozatok és egyes dekrétumok kiadásával. Szavuk és tetteik *autoritása* kizárólagosan uralkodott az emberek gondolkodásán, és ezért a közhit szerint a kiskorú emberiség célját nem érheti el e nélkülözhetetlen gyámok vezetése nélkül. Különösen a római hierarchia ítéletei és döntései minősültek legfőbb és abszolút érvényűnek, mint a Szentlélek kinyilatkoztatásai; minden kételkedés ezek üdvözítő igazában bűnnek számított, minden elhajlás eretnek gatzettnek.

Ám az evilági dolgok múlandóságát nem kerülték el a nemzetek említett gyámjai, Isten földi helytartói sem. A XV. század elején fő képviselőinek megosztottsága és viszálya, jogtiprása és méltatlan cselekedetei miatt

mélyre süllyedt mind a pápaság, mind a császárság. A kereszténység két pápa és két császár (vagy Római király) egymással szembenálló pártjára oszlott; egyesek a római IX. Bonifácban tisztelték az igazi pápát, a keresztény egyház fejét, mások az avignoni XIII. Benedekben; egyesek Vencel cseh királyt ismerték el a világi hatalom fejének, mások a bajor Klem Ruprechtet. De Csehországban 1403-ban, amikor elbeszélésünk kezdődik, különösen felbomlott minden egyházi és állami kötelék, és soha nem látott mértékben felborult a rend. Az érseki szék üres volt, Vencelt külföldi börtönben őrizték; a főhatalmat s az ország kormányzását bátyja, Zsigmond magyar király sajátította ki, aki emiatt minduntalan háborúba bonyolódott unikafivérével, Jošt morva őgróffal és a cseh főurakkal. IX. Bonifác, akit a csehek igazi pápaként tiszteltek, nem akarta elismerni sem Vencelt Római királynak, sem Zsigmondot magyar királynak; ezért viszont Zsigmond, mint cseh kormányzó megtiltotta alattvalóinak, hogy Bonifác parancsainak engedelmességeskedjenek, bulláit elfogadják. Miután a kereszténység előljárói egymás hatalmát és autoritását kölcsönösen megingatták, az egész papság, de különösen a római hierarchia erkölcsse rendkívül lehanyaglott, bárki joggal kételkedhetett: vajon valóban a Szentlélek vezérli-e ezeket a hatalmasságokat?

A lelkeket addig bőségesen tápláló forrás, melyből a középkori autoritás elve fakadt, ilyen állapotok között hirtelen elapadt. Csodálkozunk kell-e, hogy az éleselméjű, felvilágosult férfiak, amilyenek a prágai egyetemnek főként cseh nemzetében voltak nagy számban, egy olyan korban, amikor az *emberi meggyőződés alapjaiban* rendült meg, a *bizonyosság más forrásai* után szomjaztak, biztosabb, időtállóbb igazság alapjait keresték, mint az emberi ítélet és törvény ingatag autoritása? Természetes, hogy az ilyen állapot Isten igéjében, a *Szentírásban* s ezt magyarázó saját *értelmükben* keresték és találták meg; erre részben hazai és külföldi írók régi tanítása adott példát, részben az angol John Wyclif néhány újabb elgondolása, kinek Prágába került s itt elterjedt, teológiai könyvei élénk szellemi pezsgést indítottak a cseh tudósok körében.

Az új áramlat, a szellem kiszabadítása a merev autoritás szorításából, kezdettől fogva kizárólag *egyházi és vallási* jelleget öltött: mindenekelőtt a pápával és a római hierarchiával szegült szembe, nem pedig világi uralkodókkal, mivel e korszak még egyáltalán nem ismerte a politikai abszolútizmust.

A Szentírás szavain és az emberi értelem jogán alapuló ellenállás a középkori tudományokkal, az egyházi renddel szemben, önmagában természetesen semmi újat nem jelentett: a római egyház megalakulása óta, minden időben, szinte szakadatlanul küzdött valamennyi, ehhez hasonló ellenszögü-

léssel. A most kezdődő szembenállás nem csupán azért volt új, mert az állhatatosság megsokszorozott erejével tört fel, hanem azért is, mert a korábnál sokszorta kiterjedtebb viszonyokat foglalt magába, mert a tudósok szobáiból, az iskolai előadótermékből kikerülve benyomult az egész nemzet életébe, mert legyőzhetetlen kitartással maga alá gyűrte a középkori egyházat, s az emberi lélek addig abszolút uralkodóját más, magasabb hatalom elismerésére kényszerítette, végül, mert először adott lehetőséget a nemzeteknek, hogy a világ sorsának alakításába beleszóljanak, saját önálló hangjukkal. Az itt kezdődő ellentét és küzdelem napjainkig folytatódik; s ha a világtörténet színterén, későbbi jelenségektől egyszer megújult és felnövekedett, máskor meg fojtogatva lehanyatlott is, eltérő sikerrel, ám sem teljesen elfojtani, sem teljes győzelmét kivívni máig nem sikerült.

1403. május 28-án, az érseki officialis és a prágai főkáptalan kérésére, egy angol író, Wyclif János könyveiből kivonatolt 45 hittételt olvastak fel a prágai egyetem közgyűlésén, majd viharos tárgyalás után szavazat-többséggel azt határozták, hogy a prágai egyetem egyetlen tagja se merészelje, esküjét bünyösen megszegve, e tanokat terjeszteni vagy tanítani.

Ez volt az első nyilvános eset, amikor napvilágra került a keresztény hit és rend meghasonlása, mely a lelkekben már hosszabb ideje érlelődött. A széthúzás aztán, bár a tárgyalás éppen felszámolásán fáradozott, általános figyelem közepette, fokozódó gyorsasággal teljes szakítással terebélyesedett. Az új küzdelem minden egyéb szellemi és anyagi törekvést háttérbe szorítva, nevezetes, példátlan események során magával ragadta a nemzet életét Cseh- és Morvaországban; miután szétáradó hatása nemcsak a szomszédos országokat érte el, hanem az egész kereszténységet: Európát többször meg rázkódtató, soha nem látott viharba torkollott, hazánkat romba döntő, vérrrel elborító háborúskodásba. E korszak sorsdöntő, történeti jelentősége arra kötelez bennünket, hogy keletkezését a lehető leghívebben kövessük nyomon, kifejlődését világosan mégis tömören adjuk elő.

A kérdés, melyről e korban oly sokat vitatkoztak, általánosságban így szólt: a kereszténység teljesen megfelel-e a nyugati egyházban az isteni alapító és az első apostolok egykori szándékának? S ha egyes pontokban elhajlott, vissza kell-e téríteni eredeti útjára? A kérdés egyaránt érintette a keresztény elméletet és gyakorlatot, vagyis mind a dogmatikát, mind az egyház irányítását és rendjét.

Egyesek általában így válaszoltak: az egyház nem hajlott el a Megváltó szellemétől, hiszen ez a szellem az alapítók közvetlen örökségként to-

vábbél benne, az életét irányítja és belülről elrendezi örök időken át. Mind az tehát, amit az egyház elfogad és tanít, az az igaz keresztény hit; rajta kívül igaz kereszténység már csak azért sem létezik, s nem is létezhet, mivel (a maga egészében) csak az egyház s egyes-egyedül csak az választhatja el s képes elválasztani az igazat a hamistól. Egyes tagjai leszakadhatnak, életükkel, tanításukkal utat téveszthetnek: ettől azonban az egyház nem változik, egy és ugyanaz marad örökkön-örökké, s a poklok kapui sem dönthetik meg!

Mások ezzel azt szegezték szembe, hogy hiábavaló minden kérdés a Szentlélek örökségével, ha a tettek meghazudtolják; Krisztus egyházának igazi és egyedüli öröksége általában a Szentírás, s különösen az Új Testamentum; ezek a könyvek helyesen használva, értelmüknek megfelelően magyarázva a keresztény élet és hit egyedül üdvözítő szabályát alkotják. Mindaz tehát, amiben az egyház nem követi közvetve vagy közvetlenül a Szentírás tanításait, az csupán emberi kitalálás, ami könnyűnek találatik, bírálható, sőt elvetendő, ha az Írással ellentétben áll.

Nyilvánvaló, hogy ebben a vitában a *katolicizmus* és *protestantizmus* ellentétei ütköztek meg egymással, melyek évszázados küzdelme napjainkig nem ért nyugvópontra: elbeszélésünkben ezért a kereszténység kettősségét kell vizsgálnunk, melynek gyökerei szabad szemmel nem látható mélységekbe nyúlnak, következményei ismeretlen távolba vezetnek. Krisztus nem írásban hagyta örökül tanítását az emberiségnek, hanem élőszóban adta át; ám tanítványai hamarosan szükségesnek érezték szavát lejegyezni, hogy Isten igéje, a Szentírás, e legdrágább végrendelet (testamentum) feledésbe ne merüljön, az utódok emlékezetében hűen, változtatás nélkül őrződjék meg. Ezért a keresztény tanítás mindkét módja egyaránt jogosult: mind a szóban hagyományozott, mind a Szentírásból kiolvasott. Az egyik inkább a tanító autoritásán nyugszik, a másik inkább a tanuló öntevékenységén; az első kielégíti az emberek többségének természetét, amely általában útmutatást igényel, de különösen a hitéletben; a második a szabadság és önállóság után vágyódó lelkeknek felel meg. A vita és harc, mely ebből a különbségből született, évszázadok óta, többé vagy kevésbé láthatóan, nemcsak valamennyi nemzetet rázza meg hitében, hanem az összes keresztény embert is. Miközben a szenvedélytől egyként elvakult ellenfelek kölcsönösen egymást vádolják, hogy elárulták Istent s a hitet – sajnos mindkettő túlságosan is megfélelkezik Krisztus tanításáról, miszerint valamennyi hű követőjének első és legfontosabb ismertetőjele Isten és a felebarátok szeretete. Mégis az elfogulatlan kutató e vitában is az Úr magasztos keze-nyomát ismeri fel, aki az élet és a világmindenség egyensúlyának megőrzésére mindenben két egymás

ellen ható erőt alkotott, a nyugalmat szembeállította a mozgással, a vonzást a taszítással, férfivá és nővé teremtette az embert, sőt – amennyire ez a felfogható világban megjelenik – a szellemet is a polaritás törvényéhez igazította, végül szükségesnek találta az elemek közti harcot, hogy azok ereje egymást erősítse. Nemcsak a test, hanem a szellem is a harctól erősödik, növekedik; ennek az évszázados szellemi küzdelemnek köszönhető, hogy ma Európa megelőzi és irányítja a világ más tájait, kultúrájával, művelt szellemével; miként a mindennapos tény is arra tanít, hogy a papság erkölcse, műveltsége csak akkor tud kiemelkedni, ha ellentétes érzülettel kénytelen megküzdeni. Bár számunkra korántsem közömbös, hogy az emberi üdvözüléshez vezető vallási érzés és szükséglet milyen formákat ölt: mégis az események hű krónikása törekedni fog, hogy egyik párt szenvedélyében se osztozzon, hanem magasabb ítéletre bízva a döntést felettük, tudván-tudva, hogy a hit sohasem azonos a saját erőfeszítéssel megszerezhető tudattal, hanem kikerülhetetlen szellemi tény, Isten ajándéka; ezért az elbeszélés követni fogja a Megváltó szavait: Ne kárhoztassatok, és nem kárhoztattok. Ám ha a vitába idegen elem, az emberi indulat avatkozik bele, ha az önzés és becsvágy, hatalmaskodás és haszonlesés, gőg és gyűlölet kétszínűen saját céljaira eszközként használja fel még a legszentebbet is: akkor az erkölcsi érzék nem hallgathat el, hiszen ez a dualizmus más körbe tartozik, ahol igazságról vagy csalásról, jogról és jogtiprásról vita nincs és nem is lehet. Csak az ilyen szellemben írt történet érheti el, Isten segedelmével, magasztosabb célját; ha a történelem az élet tanítója, Cliot sem aljasíthatjuk – szajhává!

(Dějiny národu českého, 11/1 fejezet részlete)

Palacký legfontosabb művei

Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě (1848–1876)
Geschichte von Böhmen (1836–1867)

Gyűjteményes munkák:

Radhost I–III. (1871–1873)

Gedenkblätter (1874)

Spisy drobné I–III. (1898–1902)

Díla Františka Palackého I–IV. (1941–1945)

Korrespondence a zápisky I–III. (1898–1911)

Egyéb írásai:

Geschichte der schönen Redekünste bei den Böhmen (1968)

Staří letopisové čeští od r. 1378 do 1527 (1829)

Würdigung der alten böhmischen Geschichtsschreiber (1830)

Literarische Reise nach Italien im Jahre (1837)

Archiv český (első hat kötete 1840–1872)

Popis království českého (1848)

Die Geschichte des Hussitenthums und Professor Constantin Höfler (1868)

Documenta Mag. Joannis Hus vitam, doctrinam, causam... illustrantia (1869)

Zur böhmischen Geschichtschreibung (1871)

Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges I–II. (1873)